

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دهم، شماره دوم (پیاپی ۳۶)، تابستان ۱۴۰۰

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۲۷۲-۲۵۷

الزامات تحقق‌پذیری کارآفرینی پایدار در روستاهای ساحلی جنوب جزیره قشم

محمد علیزاده‌طولی؛ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

بیژن رحمانی*؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

رحمت‌الله منشی‌زاده؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

پگاه مرید السادات؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

محمد تقی رضویان؛ استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۱۵

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۱/۱۷

چکیده

یکی از مباحث مهم در بحث توسعه و به خصوص توسعه پایدار، بهره‌گیری مناسب و بهینه از توانایی‌ها و استعداد های روستایی در جامعه روستایی است که از آن با عنوان کارآفرینی روستایی پایدار یاد می‌شود. با توجه به این موضوع، اهمیت به موقعیت خاص روستاها و رونق اقتصادی برای آنان امری ضروری و دور از اجتناب است هدف پژوهش حاضر شناسایی و توسعه کارآفرینی پایدار در روستاهای ساحلی قشم از نظر تعاونی‌های برتر قشم است. این پژوهش از نظر هدف جزء تحقیقات کاربردی - بنیادی محسوب می‌گردد و از نظر روش تحقیق یک تحقیق توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش کارشناسان تعاونی‌های روستایی قشم است. نتایج تحقیق نشان داد که مدل نهایی کارآفرینی پایدار روستاهای ساحلی مورد مطالعه متشکل از مؤلفه‌های آموزشی، فرهنگی - اجتماعی، زیرساخت - فیزیکی، سرمایه مالی، و در نهایت مؤلفه تولید - بازاریابی بوده است. بعلاوه بیشترین اثرگذاری کارآفرینی پایدار در روستاهای ساحلی جنوب جزیره قشم مربوط به مؤلفه اقتصادی و کم‌ترین اثر مربوط به مؤلفه دانش - مهارت بوده است.

واژگان کلیدی: کارآفرینی پایدار، تعاونی‌های روستایی، روستاهای ساحلی، جزیره قشم.

* B-rahmani@sbu.ac.ir

(۱) مقدمه

امروزه مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه در کشور ما از چالش‌های متعددی از قبیل فقر، بیکاری پنهان، تخریب محیط‌زیست، توأم نابرابری در توزیع فرصت‌ها و منابع میان نواحی شهری و روستایی رنج می‌برند، که بیانگر عدم موفقیت راهبردهای گذشته توسعه روستایی برای ارائه راه‌حل موفقیت‌آمیزی برای برطرف ساختن آن‌ها است. لذا توسعه کارآفرینی پایدار نیل به توسعه پایدار روستایی راهبرد مناسبی به نظر می‌رسد. ابعاد کارآفرینی پایدار در یک منطقه جغرافیای خاص یعنی نواحی روستاهای ساحلی جزیره قشم که همانند بسیاری از مناطق روستایی کشور علی‌رغم وجود پتانسیل‌های طبیعی، اقتصادی متعدد، با چالش‌های فراوانی که در بالا به برخی از آن اشاره شد، مورد واکاوی قرار می‌گیرد (رضوانی و نجارزاده، ۱۳۸۷: ۱۷).

روستاهای ساحلی جزیره قشم همانند سایر نقاط روستایی کشور به دلیل نبود برنامه‌ریزی جامع و نداشتن دید سیستمی به روستاها باعث شده این روستاها علیرغم داشتن پتانسیل‌های متعدد طبیعی، اقتصادی و گردشگری در زمینه‌های مذهبی، تاریخی و طبیعی به وضعیت نامناسبی دچار شده و با مشکلات عدیده‌ای از جمله فقر، بیکاری گسترده در بین جوانان، کمبود آب، مهاجرت، زیرساخت‌های نامناسب و غیره روبروست (عامری سیاهویی، رستم گورانی، بیرانوند زاده، ۱۳۹۰: ۶۷).

ناکارآمدی و ناپایداری بسیاری از راهبردهای کلاسیک گذشته در زمینه توسعه روستایی، برنامه‌ریزان و مدیران را بر آن داشت تا راهبردهای جدیدی را جایگزین راهبردهای گذشته کنند (عزیزپور، قراگزلو، عیسی‌لو، ۱۳۹۵: ۱۶). رشد اقتصادی، بهبود شرایط اجتماعی و محافظت از ارزش‌های طبیعی از ابعاد مهمی هستند که در توسعه پایدار روستایی از اهمیت یکسانی برخوردار می‌باشند (Phillipson et al., 2011: 72). بنابراین، پایداری توسعه روستایی نیز ابعاد متنوعی دارد. این مفهوم تاکنون در ابعاد گوناگونی از قبیل پایداری اقتصادی، اجتماعی (Wolbring & Rybchinski, 2013: 4890) نهادی، توانمندسازی، تاب‌آوری و زیست‌محیطی مورد بررسی قرار گرفته است (Bhandari, 2009: 13).

تشکیل تعاونی‌ها (تولید، توزیع و فروش) موجب تسهیل فعالیت‌های اقتصادی روستایی می‌شوند. از طرفی دیگر، سازمان‌های محلی از طریق تشکیل شرکت‌های کوچک و متوسط مقیاس رقابت‌پذیر و خودجوش، مخصوصاً در بخش‌های صنعت و خدمات، ممکن است. پاسخی مناسب و منطقی به مسائل باشند که با تنظیم فعالیت‌های بخش کشاورزی زمینه توسعه آنها را فراهم می‌سازند. در این شرکت‌ها روستاییان، از جمله ساکنان در کانون تصمیم‌گیری‌ها قرار دارند. در ضمن، از این طریق فعالان اقتصادی روستا می‌توانند با بسیج کردن منابع داخلی، به منظور حمایت از منافع تطبیقی و کارآفرینی داخلی و نوآوری، راهبردهای پیشرفته‌ای را به وجود آورند برای طراحی و توسعه فعالیت کارآفرینی به وسیله گروه‌های محلی، مراکز روستایی تشویق به رعایت چهار مرحله در برنامه‌های کارآفرینی می‌شوند (Scott et al., 2006: 3). بنابراین وجود تعاونی‌ها و بالاخص فعالین این حوزه و کسب نظرات آن‌ها در کارآفرینی پایدار روستاهای ساحلی می‌تواند راهگشا باشد. در این مقاله الزامات تحقق کارآفرینی پایدار از دیدگاه این کارشناسان بررسی می‌شود.

(۲) مبانی نظری

کارآفرینی روستایی

به طور کلی نواحی روستایی با میزان بالایی از فقر مواجه‌اند. سطح پایین فعالیت‌های اقتصادی، زیرساخت‌ها و دسترسی به خدمات ضروری و همچنین درآمد مردم نسبت به بسیاری از مناطق شهری پایین‌تر است (Tsvegemed, Shabier, Schlecht, Jordan, & Wiehle, 2018:42). فعالیت‌های کارآفرینانه روستایی صرفاً معطوف به کشاورزی نیست بلکه بسیاری از فعالیت‌های صنعتی را نیز در برمی‌گیرد (Korsgaard, Müller, & Tanvig, 2015:43)، دانشمندان استدلال می‌کنند که نوجوانان و جوانان مستعدترند و می‌توانند مقدمات کارآفرینی را کسب کنند خطرپذیری آنان در پذیرش مشاغل جدید نیز بیشتر است (Hulsink & Koek, 2014:92) جوانان همچنین ممکن است نگرش منحصربه‌فردی از خود نشان دهند و نقاط قوت انگیزشی، مانند پاسخگویی بالاتر به اطلاعات و فناوری‌های جدید در مقایسه با هم‌تایان قدیمی خود نشان دهند (Minola, Criaco, & Cassia, 2014:86).

برنامه‌های کارآفرینی که باعث توسعه روستایی می‌شوند معمولاً وابسته به سیاست‌های دولت هستند (Haris Md & Ahmad Kaseri 2012:113) دیویس و همکاران به سهم فعالیت‌های کارآفرینانه در افزایش ۱۵ درصدی درآمد خانوارهای روستایی آفریقا اشاره می‌کنند. به گفته آنان، ۴۴ درصد از خانوارهای روستایی در آفریقا به این فعالیت‌ها مشغول هستند. فعالیت‌های کارآفرینانه در نواحی روستایی کشورهای توسعه‌یافته‌تر تأثیر بیشتری داشته است. به‌عنوان مثال، این فعالیت‌ها به میزان ۵۰ درصد، درآمد روستاییان مکزیک را افزایش داده است و به افزایش ۵۱ درصد درآمد برای روستاییان پرو، ۳۹ درصد برای برزیل، ۴۱ درصد برای شیلی، ۵۰ درصد برای کلمبیا و ۴۶ درصد برای روستاییان چین کمک کرده است (Davis, 2003:12) (Nagler & Naudé, 2017:114).

کارآفرینی پایدار روستایی

کارآفرینی پایدار مفهومی است که توسعه پایدار را به کارآفرینی پیوند زده و با مفاهیمی مانند کارآفرینی محیط‌زیست، کارآفرینی سبز، و کارآفرینی اجتماعی ترکیب شده است (Gibbs, 2009:221) و به کشف، ارزیابی و بهره‌برداری از فرصت‌های اقتصادی در بازاری که با شکست مواجه شده و از پایداری کمی برخوردار است می‌پردازد. همچنین کارآفرینی پایدار، کشف و بهره‌برداری از فرصت‌های اقتصادی از طریق عدم تعادل در بازار و آغاز تحول در پایداری زیست‌محیطی و اجتماعی تعریف می‌شود. براین اساس می‌توان گفت موضوع اصلی کارآفرینی پایدار شامل این مسئله است که کارآفرینان چگونه در حفظ عوامل اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی می‌توانند فعالیت داشته باشند که به‌موجب آن فعالیت‌های کارآفرینی نوآورانه و خلاق، ریسک‌پذیر و سودآور باشد (رحمانی و مرید السادات)، کارآفرینی پایدار در راستای بهره‌برداری از فرصت‌های خلاقانه برای کسب منافع اقتصادی، عدالت در جامعه، کیفیت محیط‌زیست و حفظ فرهنگ است. کارآفرینان برای حل مشکلات به دنبال نوآوری‌هایی هستند که محصولات و خدمات پایداری را تولید کنند (عبدالله‌زاده و شریف‌زاده، ۱۳۹۳: ۴)، تا بتوانند به سمت توسعه

پایدار حرکت کنند چراکه حرکت به سمت توسعه پایدار نیازمند نوآوری پایدار است (Schaltegger & Wagner, 2011:186) و کارآفرینان با ایجاد نوآوری و ارتباط آن با اهداف زیست‌محیطی، اثرات مثبت اجتماعی و اقتصادی کارآفرینی پایدار را شکل می‌دهند (یداللهی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲)، به بیانی دیگر؛ کارآفرینی پایدار روستایی، راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در جهت کاهش شکاف شهر-روستا، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی و ابزاری مهم در رسیدن به توسعه پایدار و به‌عنوان یک راهبرد نوین در توسعه مناطق روستایی کشورهای درحال توسعه مانند ایران به شمار آورد (سجاسی‌قیداری، ۱۳۹۳: ۱۲)، پایداری مبحثی جدید در زمینه کارآفرینی روستایی محسوب می‌شود و مطالعه چندانی، به‌ویژه به لحاظ مفهوم‌سازی در این زمینه وجود ندارد. ضمن اینکه مطالعات تجربی نیز در این رابطه بسیار محدود می‌باشند. کارآفرینی روستایی پایدار مفهوم پیچیده با ابعاد بسیار متنوعی است. از این‌رو، مفهوم‌سازی و شاخص‌سازی کارآفرینی روستایی پایدار از مباحث مهم و شکاف‌های قابل‌توجه در ادبیات کارآفرینی و توسعه روستایی است. عمده مطالعات کارآفرینی روستایی، کشورهای توسعه‌یافته را هدف خود قرار داده‌اند (Pato & Teixeira, ۲۰۱۶: ۱۱۴).

تعاونی‌ها روستایی و توسعه کارآفرینی

سازمان‌های دولتی به دلیل ویژگی‌های اصلی آنها شناخت لازم از موضوع و اشراف کامل در حیطه‌های تخصصی است. بنابراین سازمان‌های غیردولتی می‌توانند با ارائه راهنمایی‌ها اطمینان لازم را به مخاطبان بدهند، چرا که سرمایه‌گذاری فنی و تخصصی و توسعه آن به وسیله مردم در بخش‌های اقتصادی نیازمند تأیید سازمان‌های تخصصی است که صلاحیت‌های لازم را داشته باشند یا آن را کسب کنند. در هر صورت، سازمان‌های غیردولتی بخش اقتصادی روستا می‌توانند مشاوران فنی و تخصصی مناسبی برای روستاییان، تعاونی‌ها و اتحادیه‌ها بوده و با آنان در تعامل باشند. سازمان‌های غیردولتی از طریق خدماتی مانند ترویج، برگزاری نشست‌های هم‌اندیشی، مشاوره، ارائه تسهیلات اعتباری، بازاریابی محصولات و تشکیل تعاونی‌ها (تولید، توزیع و فروش) موجب تسهیل فعالیت‌های اقتصادی روستایی می‌شوند. از طرفی دیگر، سازمان‌های محلی از طریق تشکیل شرکت‌های کوچک و متوسط مقیاس رقابت‌پذیر و خودجوش، مخصوصاً در بخش‌های صنعت و خدمات، ممکن است. پاسخی مناسب و منطقی به مسائل باشند که با تنظیم فعالیت‌های بخش کشاورزی زمینه توسعه آنها را فراهم می‌سازند. در این شرکت‌ها روستاییان، از جمله ساکنان در کانون تصمیم‌گیری‌ها قرار دارند. در ضمن، از این طریق فعالان اقتصادی روستا می‌توانند با بسیج کردن منابع داخلی، به منظور حمایت از منافع تطبیقی و کارآفرینی داخلی و نوآوری، راهبردهای پیشرفته‌ای را به وجود آورند برای طراحی و توسعه فعالیت کارآفرینی به وسیله گروه‌های محلی، مراکز روستایی تشویق به رعایت چهار مرحله در برنامه‌های کارآفرینی می‌شوند (Scott al., ۲۰۰۶: ۳).

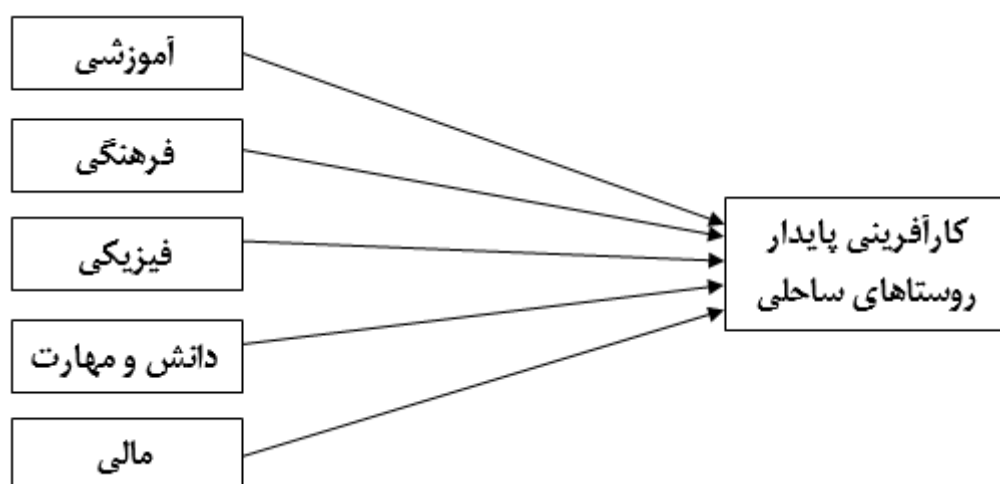
جدول ۱. پیشینه تحقیقات انجام شده

محققان	سال	عنوان پژوهش	نتایج
نجفی و همکاران	۱۳۹۴	سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی مورد: دهستان استرآباد جنوبی در شهرستان گرگان	متنوع سازی اقتصاد روستایی تنها با القاء از بیرون محقق نمی شود، مگر اینکه کارآفرینان محیط های روستایی، خود فرصت ها و منابع بالقوه و بالفعل را بشناسند و با استفاده بهینه، از آنها تنوع اشتغال و اقتصاد را برای محیط های روستایی به ارمغان آورند. با این حال، باید توجه داشت همه روستاها دارای وضعیت یکسان در توسعه کارآفرینی نمی باشد و برخی از آنها دارای شرایط بهتری جهت کارآفرینی بوده و از این حیث، برای فعالیت های کارآفرینانه در اولویت می باشد.
سلیمی و همکاران	۱۳۹۷	تحلیل اثرات کارآفرینی پایدار بر گردشگری روستایی استان اردبیل	کارآفرینی روستایی بر محیط اجتماعی روستا و حمایت ساکنان از گردشگری پایدار روستا تاثیر مثبت و معناداری دارد. همچنین نشان داد که محیط اجتماعی روستا بر حمایت ساکنان از توسعه پایدار گردشگری موثر بوده و اثرات محیط اجتماعی روستا در رابطه بین کارآفرینی روستایی با توسعه پایدار گردشگری به عنوان نقش میانجی دارای تاثیر مثبت و معنادار است.
رحمانی فضلی و همکاران	۱۳۹۸	تحلیل ظرفیت های توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی دامغان	زیرساخت ها به تنهایی موجب ارتقای سایر مؤلفه های کارآفرینی نمی شود بلکه می توان از آن به عنوان بستری برای شکوفایی سایر مؤلفه ها استفاده کرد و کارآفرینی روستایی را ارتقاء بخشید. در واقع با کارآفرینی در روستاها می توان روند توسعه روستایی را تسریع کرد زیرا کارآفرینی علاوه با کشف و شکوفایی سرمایه های پنهان اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و نهادی، منجر به ایجاد درآمد پایدار و در نتیجه کاهش مشکلات (مهاجرت، بیکاری و غیره) برای روستاییان می شود.
آکینبامی ^۱	۲۰۱۷	سنجش پایداری فعالیت های کارآفرینانه روستایی نیجریه از بعد اجتماعی	فقدان زیرساخت های فرهنگی بزرگ ترین مانع برای فعالیت کارآفرینی روستایی است. بر اساس مؤلفه های نظری مختلفی که کارآفرینی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی به آن ها می پردازد می توان به کاربرد این ابعاد در کارآفرینی روستایی پرداخت
عبدالرحمت ^۲	۲۰۱۷	مدیریت کارآفرینی ساحلی در دهکده بونگو گورونتالو	الگوهای مهارتی، توان افزایی از طریق آموزش در مورد ماهیگیری و یا تبدیل محصولات ماهیگیری و تجارت آن به شکل گروهی بسیار تأثیرگذار است.
استیون دلرا و همکاران ^۳	۲۰۱۹	کارآفرینی روستایی و مهاجرت	نتایج نشان می دهد جوانان روستایی تمایل بیشتری به کارآفرینی دارند و بایستی جلوی مهاجرت جوانان را گرفت و آن ها را در فعالیت های کارآفرینانه جذب نمود.
ماریا روزاریو ^۱	۲۰۲۰	کاوش زمینه های کارآفرینی در	پشتیبانی از مشاغل محلی، ایجاد زیرساخت های اولیه

^۱ - Akibami^۲ - Abdul Rahmat^۳ - Steven Deller et al

تولید، حمایت از نیروهای جوان روستایی، مشارکت در طرح‌های تجاری‌سازی محصولات جامعه روستایی، سهولت ارتباط با مشتریان را از عوامل زمینه‌ای توسعه کارآفرینی در جوامع روستایی می‌دانند.	جوامع روستایی		
به معرفی الگوی کارآفرینی اجتماعی سازگار با جامعه روستایی می‌پردازد که نقش حمایت‌های دولتی و برنامه‌ریزی مالی برای فعالیت کارآفرینان از طریق شرکت‌های فعال را امری ضروری می‌داند	کارآفرینی اجتماعی روستایی: نقش سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف نهادی	۲۰۲۰	ریچارد لانگا و ماتیاس فینکا ^۲
نقش انجمن‌های محلی و انجمن‌های تجاری را در کارآفرینی مناطق روستایی مورد تأیید قرار داده است	راهنمای کارآفرینی در مناطق روستایی	۲۰۲۰	اندرسون و همکاران ^۳
عواملی چون سرمایه انسانی، نظارت بر فعالیت‌های کارآفرینان، بهبود روش‌های آموزش و مقابله با فساد اداری از مهم‌ترین عوامل در کارآفرینی اجتماعی جوامع روستایی هستند.	تأثیر عوامل فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی بر کارآفرینی اجتماعی و توسعه پایدار	۲۰۲۰	پیکازو و همکاران ^۴

(Lang & Fink, 2019; maria Rosario, Surin, Sarah, & Irene, 2020; Méndez-Picazo, Galindo-Martín, & Castano-Martínez; Rahmat, 2017) (نجنفی و همکاران: ۱۳۹۴، سلیمی و همکاران: ۱۳۹۷، رحمانی و همکاران: ۱۳۹۸)

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۳) روش تحقیق

تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه با استفاده از دو نرم‌افزار SPSS20 و Amos صورت گرفت. ابتدا از آزمون‌های ANOVA، آزمون t برای گروه‌های مستقل، همبستگی پیرسون، و رگرسیون با استفاده از نرم‌افزار SPSS20 استفاده شد. سپس جهت برازش مدل اندازه‌گیری متغیرهای نهفته پژوهش از تحلیل عاملی تأییدی، و برای آزمون روابط بین متغیرهای نهفته در قالب مدل مفهومی پژوهش از تحلیل مدل

^۱ -Maria Rosario

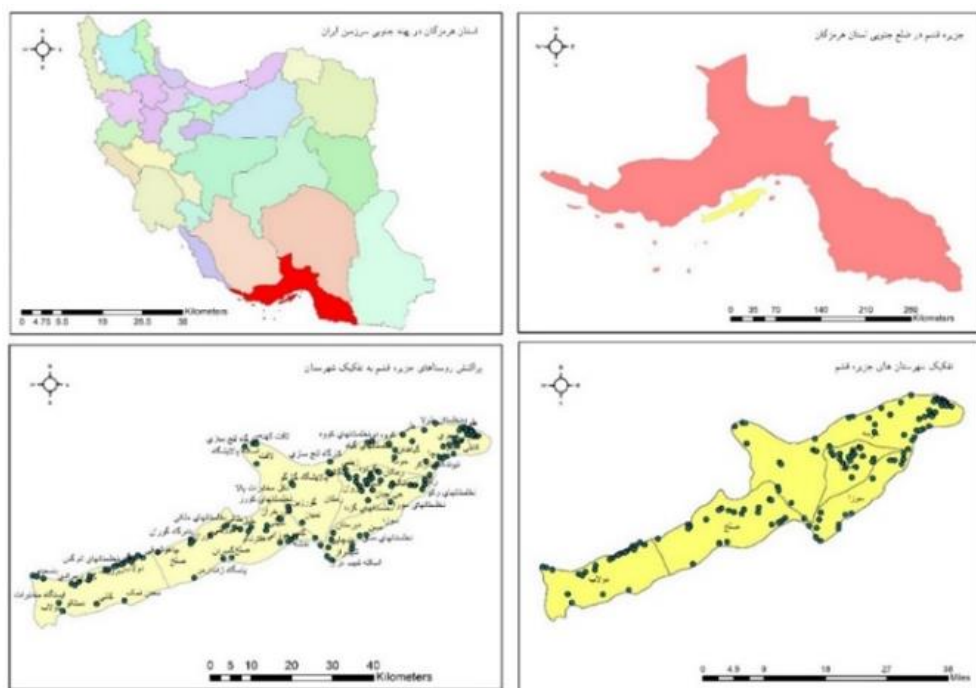
^۲ -Richard Langa & Matthias Finka

^۳ -Anderson et al

^۴ -Picazo et al

ساختاری در قالب تحلیل مسیر تحلیل از نرم افزار Amos استفاده گردید. مدل سازی معادله های ساختاری رویکردی است که شامل دو مرحله، یعنی مدل اندازه گیری و مدل ساختاری است مرحله اول، یعنی مدل اندازه گیری به بررسی روایی (اعتبار)، پایایی (اعتماد) و برازش متغیرهای مکنون تحقیق با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی (CFA) پرداخته می شود. در مرحله دوم، توسط مدل ساختاری به ارزیابی فرضیه ها در مورد رابطه بین متغیرهای پنهان (سازه ها) پژوهش پرداخته می شود.

قشم پرجمعیت ترین جزیره در خلیج فارس است و جمعیت آن طبق آخرین سرشماری در سال ۲۰۱۱، تقریباً ۱۱۱۰۰۰ نفر است. میزان رشد سالانه جمعیت جزیره قشم ۲،۶۲٪ در طی سال های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۱ است. این میزان رشد حدوداً دو برابر بیشتر از میانگین ۱،۲۹ درصدی ملی است. برخلاف دیگر نقاط ایران، جمعیت روستایی قشم که ۵۷٪ است، بیشتر از جمعیت شهری آن است که ۴۳٪ است. جزیره قشم یکی از مهم ترین نواحی از نظر اقتصادی در ایران است. قشم به عنوان یکی از ۷ مناطق آزادی است که توسط دولت تعیین شده است. بنابراین، این گونه انتظار می رود که قشم با بهره گیری از موقعیت جغرافیایی خود به عنوان دروازه ای برای صادرات و سرمایه گذاری نقشی در اقتصاد داشته باشد.

شکل ۲. نقشه موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

۴ یافته های تحقیق

تحقیق حاضر به طراحی مدل کارآفرینی پایدار روستاهای ساحلی در تعاونی های قشم پرداخته و نتایج حاصل از آن در دو بخش توصیفی و استنباطی آورده شده است. هدف عمده تحلیل توصیفی این تحقیق معرفی ویژگی ها و دیدگاه های اعضا هیئت مدیره تعاونی های برتر در خصوص کارآفرینی پایدار روستاهای ساحلی قشم است و در تحلیل استنباطی رابطه بین متغیرهای موردنظر و همچنین اثرات مستقیم و غیر

مستقیم آن‌ها سنجیده و نتایج حاصل ارائه می‌گردد. در این بخش نتایج آمار توصیفی محاسبه شده تحقیق ارائه می‌گردد.

بررسی وضعیت فعلی کارآفرینی پائیدار روستاهای ساحلی قشم

به منظور شناخت وضعیت فعلی کارآفرینی پائیدار در تعاونی‌های برتر از ۳۳ گویه در قالب طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای استفاده شده است. با توجه به امتیاز بسیار زیاد (۵) و بسیار کم (۱)، کمترین و بیشترین امتیاز برای هر پاسخگو به ترتیب $۳۳ \times ۱ = ۳۳$ و $۳۳ \times ۵ = ۱۶۵$ است. از این رو همه گویه‌ها با هم جمع (Compute) و مجدداً کدبندی (Recode) شدند، به گونه‌ای که امتیازهای ۳۳-۵۹ (کاملاً نامطلوب)، ۸۶-۶۰ (نامطلوب)، ۸۷-۱۱۳ (متوسط)، ۱۱۴-۱۴۰ (مطلوب) و ۱۴۱-۱۶۷ (کاملاً مطلوب) طبقه‌بندی شدند. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که اکثریت افراد مورد مطالعه (۴۵/۸ درصد)، اعتقاد دارند وضعیت فعلی کارآفرینی پائیدار در سطح تعاونی‌های برتر قشم در سطح مطلوب است.

جدول ۲. توزیع فراوانی وضعیت فعلی کارآفرینی پائیدار در تعاونی‌های برتر (n=۱۲۰)

طیف ارزیابی	فراوانی (نفر)	درصد	درصد تجمعی
کاملاً نامطلوب (۳۳-۵۹)	۰	-	-
نامطلوب (۶۰-۸۶)	۹	۷/۵	۷/۵
متوسط (۸۷-۱۱۳)	۴۹	۴۰/۸	۴۸/۳
مطلوب (۱۱۴-۱۴۰)	۵۵	۴۵/۸	۹۴/۲
کاملاً مطلوب (۱۴۱-۱۶۷)	۷	۵/۸	۱۰۰
جمع	۱۲	۱۰۰	
نما: مطلوب			

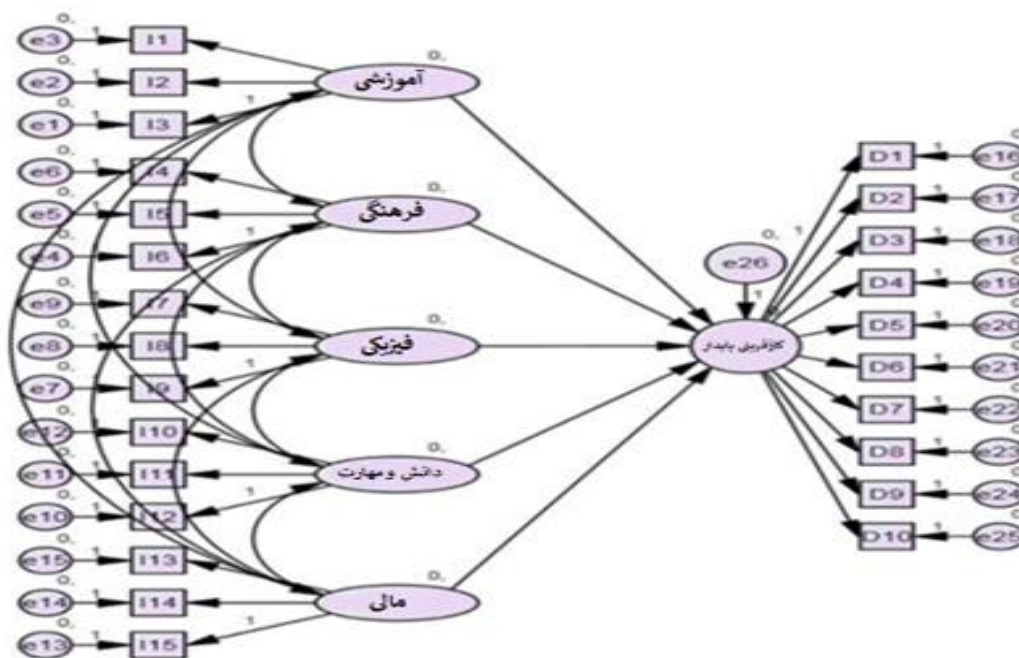
اولویت‌بندی گویه‌ها بر اساس ضریب تغییرات طبق جدول نشان می‌دهد بیشترین وضعیت مطلوب گویه‌ها با ضریب تغییرات ۰/۲۵۱۱، ۰/۲۵۱۱، ۰/۲۵۱۸ به ترتیب شامل دسترسی به آموزش، مشاوره و تجربیات، مهارت و دانش، دسترسی به سرمایه، دسترسی به صنعت و دسترسی به زیرساخت‌های فیزیکی و فضای اجتماعی است.

جدول ۳. توزیع فراوانی وضعیت فعلی کار آفرینی پایدار در تعاونی های برتر (n=۱۲۰)

اولویت	گروه ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
۱	دسترسی به آموزش، مشاوره و تجربیات	۳/۵۷	۰/۸۹۶	۰/۲۵۱
۲	مهارت و دانش	۳/۶۲	۰/۹۰۹	۰/۲۵۱۱
۳	دسترسی به سرمایه	۳/۴۹	۰/۸۹۷	۰/۲۵۱۸
۴	دسترسی به صنعت	۳/۵۲	۰/۸۸۹	۰/۲۵۲۵
۵	دسترسی به زیرساخت های فیزیکی	۳/۷۵	۰/۹۵۵	۰/۲۵۴۷
۶	فضای اجتماعی	۳/۴۴	۰/۸۲۲	۰/۲۵۶۷
۷	نوآوری و خلاقیت	۳/۵۲	۰/۹۱۰	۰/۲۵۸۵
۸	میزان اعتماد به نفس	۳/۴۵	۰/۸۹۷	۰/۲۶
۹	آینده نگری	۳/۴۸	۰/۹۰۷	۰/۲۶۰۶
۱۰	تولید، فروش و بازاریابی تولیدات	۳/۶۳	۰/۹۵۰	۰/۲۶۱۷
۱۱	نقش حمایتی و نظارتی دولت	۳/۳۱	۰/۸۶۷	۰/۲۶۲۲
۱۲	درآمد اعضا و مدیران تعاونی ها	۳/۲۸	۰/۸۶۶	۰/۲۶۴۰
۱۳	فرایند بازاریابی و بازاریابی شرکت های تعاونی	۳/۵۱	۰/۹۲۹	۰/۲۶۴۷
۱۴	سرمایه تعاونی بر توسعه کارآفرینی	۳/۷۲	۰/۹۹۹	۰/۲۶۸۵
۱۵	تناسب و امکانات تعاونی با تعداد کارکنان	۳/۵۰	۰/۹۷۰	۰/۲۷۷۱
۱۶	میزان سرمایه گذاری در شرکت های	۳/۳۶	۰/۹۳۶	۰/۲۷۸۶
۱۷	قوانین پیشرفته برای شرکت های تعاونی	۳/۳۹	۰/۹۵۵	۰/۲۸۱۷
۱۸	دریافت وام های طولانی مدت	۳/۷۱	۱/۰۴۸	۰/۲۸۲۵
۱۹	میزان سرمایه گذاری های خصوصی برای کسب و کارها	۳/۵۸	۱/۰۱۸	۰/۲۸۴۳
۲۰	بازارهای سرمایه دولتی	۳/۳۰	۰/۹۴۶	۰/۲۸۶۷
۲۱	سرمایه خصوصی، دوستان، خانواده	۳/۳۴	۰/۹۶۱	۰/۲۸۷۷
۲۲	آموزش اعضا شرکت های تعاونی	۳/۳۹	۰/۹۸۴	۰/۲۹۰۳
۲۳	دانش حرفه ای اعضا شرکت های تعاونی	۳/۴۵	۱/۰۰۳	۰/۲۹۰۷
۲۴	باور اعضا به ارزش های تعاونی	۳/۴۱	۰/۹۹۲	۰/۲۹۰۹
۲۵	توانمندسازی زنان عضو شرکت های تعاونی	۳/۷۳	۱/۰۸۷	۰/۲۹۱۴
۲۶	میزان تحصیلات اعضای تعاونی	۳/۳۸	۰/۹۹۱	۰/۲۹۳۱
۲۷	نیاز اعضا بر توسعه	۳/۴۵	۱/۰۲۸	۰/۲۹۸۰
۲۸	رضایت از عملکرد اداری تعاون بر توسعه کارآفرینی	۳/۶۵	۱/۰۹۰	۰/۲۹۸۶
۲۹	تفاهم بین اعضای تعاونی بر توسعه کارآفرینی	۳/۲۶	۰/۹۷۴	۰/۲۹۸۸
۳۰	عوامل بهداشتی محیط کار	۳/۳۲	۱/۰۰۴	۰/۳۰۲۴
۳۱	برخورداري از محیط توانمندساز و پشتیبانی بیرونی	۲/۹۹	۰/۹۳۹	۰/۳۱۴۰
۳۲	فعالیت های فرهنگی و تبلیغاتی اعضای تعاونی	۳/۲۸	۱/۰۹۳	۰/۳۳۳۲
۳۳	مشارکت اعضا در امور تعاونی	۳/۳۲	۱/۱۱۲	۰/۳۳۴۹
طیف ارزیابی: ۱: بسیار کم ۲: کم ۳: متوسط ۴: زیاد ۵: بسیار زیاد				

مدل‌یابی معادلات ساختاری

برای تحلیل و بررسی روابط مورد نظر در مدل مفهومی از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده شد. مدل‌یابی معادلات ساختاری روشی است که در آن روابط به هم وابسته و همزمان چندین متغیر بررسی و آزمون می‌شود. به طور کلی مدل معادلات ساختار به دلیل مشارکت دادن خطاهای اندازه‌گیری در مدل برآوردهای صحیح‌تری از روابط علی فراهم می‌آورد. در این راستا ابتدا به تحلیل عاملی و سپس در گام بعدی به بررسی شاخص‌های برازش مدل پرداخته می‌شود، برای بررسی مدل برای هر کدام از متغیرهای مستقل سه گویه که بیشترین تأثیر را داشتند در نظر گرفته شده است. همچنین به منظور بررسی و تبیین متغیر کارآفرینی پایدار ده گویه که بیشترین تأثیر را داشتند در نظر گرفته شده است. از این رو مدل تحقیق به صورت (شکل ۳) است.

شکل ۳. مدل طراحی شده براساس نرم افزار مدل مفهومی

معادله ساختاری^۱

کارآفرینی پایدار = مؤلفه آموزشی * ۰/۲۸ + مؤلفه فرهنگی-اجتماعی * ۰/۲۵ + مؤلفه زیرساخت فیزیکی * ۰/۱۷ + مؤلفه سرمایه مالی * ۰/۳۰ + مؤلفه تولید-بازاریابی * ۰/۳۷ با توجه به بررسی‌های انجام شده بر اساس نظر پاسخگویان، بیشترین اثرگذاری مربوط به مؤلفه اقتصادی و کم‌ترین اثر مربوط به مؤلفه دانش-مهارت است و مدل کارآفرینی پایدار در تعاونی‌های برتر قشم به شرح ذیل تدوین گردید.

^۱ Grouping Analysis

جدول ۴. شاخص‌های کلی برازش مدل اندازه‌گیری مؤلفه آموزشی

مؤلفه آموزشی	اثر بخشی بار عاملی
استفاده از کلاس‌های ترویجی	۱/۰۰
دسترسی به آموزشگاه‌ها در سطوح مختلف	۰/۹۵
استفاده از مشاوره و خدمات حمایتی گوناگون	۰/۹۲
خانواده مشوق، دوستان و آشنایان	۰/۷۴
محیط روستا	۰/۷۳
بکارگیری تجربیات شخصی	۰/۷۱
استفاده از تجربیات دیگران و الگوی تشویقی یا افراد	۰/۵۵

همان طور که مشاهده می‌شود گویه تطبیق آموزش با نیازهای فعلی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و تربیت افراد خلاق کارآفرین دارای بالاترین اثربخشی بوده و گویه آموزش و کارآموزی در وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی در اولویت آخر است و همچنین تمامی گویه‌ها دارای ارزش قابل قبولی هستند. همچنین شاخص‌های برازش مدل که در جدول گزارش شده‌اند، نشان دهنده تأیید برازش مدل می‌باشند.

جدول ۵. نمودار تأثیر گذاری گویه‌های مؤلفه زیر ساخت فیزیکی

مؤلفه زیرساخت فیزیکی	اثر بخشی بار عاملی
موجود بودن بسترها و زیرساخت‌های مناسب (برق، جاده و جز آن)	۱/۰۰
داشتن سیستم حمل و نقل و ارتباطات فیزیکی بالا و مناسب	۱/۰۰
وجود منابع غنی طبیعی	۰/۹۲
داشتن فاصله کم از شهر	۰/۸۰

همان طور که مشاهده می‌شود گویه‌های موجود بودن بسترها و زیرساخت‌های مناسب (برق، جاده و جز آن)، داشتن سیستم حمل و نقل و ارتباطات فیزیکی بالا و مناسب، وجود منابع غنی طبیعی و استفاده از منابع مالی و بودجه تخصصی به کسب، اشاعه و توسعه دانش دارای بالاترین اثربخشی بوده و داشتن فاصله کم از شهر اولویت آخر است و همچنین تمامی گویه‌ها دارای ارزش قابل قبولی هستند. همچنین شاخص‌های برازش مدل که در گزارش شده‌اند، نشان دهنده تأیید برازش مدل می‌باشند.

جدول ۶. اثربخشی بار عاملی مؤلفه فرهنگی – اجتماعی

اثربخشی بار عاملی	مؤلفه فرهنگی – اجتماعی
۱/۰۱	داشتن ارتباط و شبکه اجتماعی گسترده با روستاییان
۱/۰۰	دارا بودن روحیه گروه‌گرایی مثبت (فعالیت گروهی)
۰/۹۸	وجود محیط و فضای آرام (امنیت) در روستا
۰/۹۸	وجود شبکه‌های گوناگون تعاون روستایی
۰/۸۱	ریسک‌پذیری (خطرپذیری) بالای اقتصادی روستاییان
۰/۷۵	پیش قدم بودن در فعالیت‌ها، فرصت‌گرا بودن
۰/۷۲	اهل کار و عمل بودن

همان‌طور که مشاهده می‌شود گویه‌های داشتن ارتباط و شبکه اجتماعی گسترده با روستاییان، دارا بودن روحیه گروه‌گرایی مثبت (فعالیت گروهی) دارای بالاترین اثربخشی بوده و گویه اهل کار و عمل بودن در اولویت آخر قرار دارد و همچنین تمامی گویه‌ها دارای ارزش قابل قبولی هستند.

جدول ۷. اثربخشی بار عاملی مؤلفه سرمایه مالی

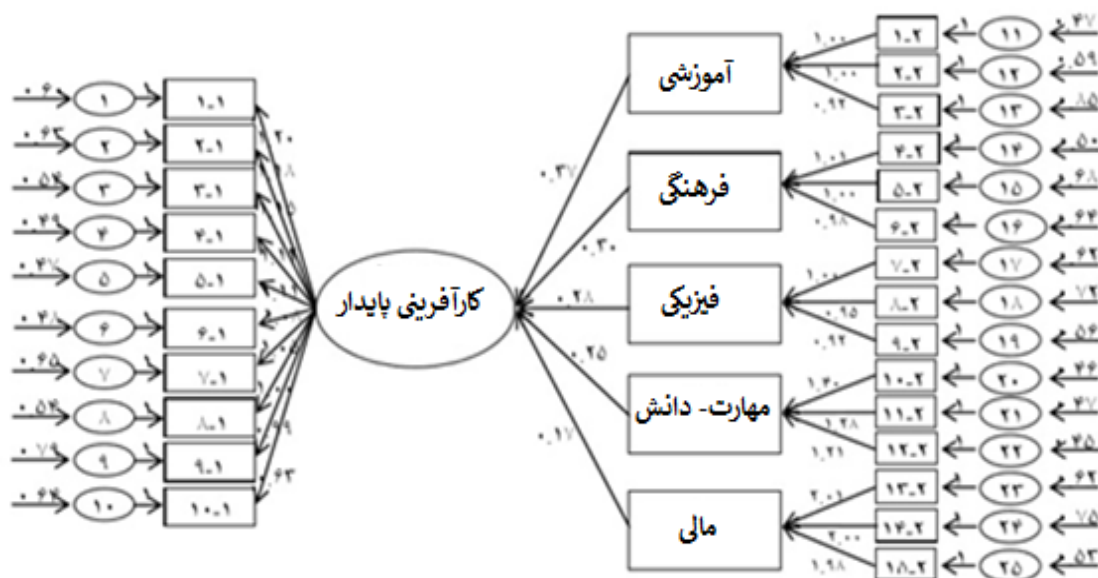
اثربخشی بار عاملی	مؤلفه سرمایه مالی
۱/۴	داشتن سرمایه مالی کافی
۱/۲۸	داشتن زمین کشاورزی
۱/۲۱	داشتن ماشین‌آلات کشاورزی
۱/۰۸	داشتن نیروی انسانی ماهر (باسواد و باتجربه) در خانواده
۱/۰۲	سرمایه‌گذاری‌های بیرونی بالا
۱/۰۰	بیمه محصولات و فعالیت‌ها و دارایی‌ها
۰/۹۲	داشتن برنامه ریزی و برنامه مناسب در فعالیت‌ها

همان‌طور که مشاهده می‌شود گویه‌های داشتن سرمایه مالی کافی بیشترین اثربخشی بوده و گویه داشتن برنامه‌ریزی و برنامه مناسب در فعالیت‌ها در اولویت آخر قرار دارد و همچنین تمامی گویه‌ها دارای ارزش قابل قبولی هستند.

جدول ۸. اثربخشی بار عاملی مؤلفه دانش - مهارت

اثربخشی بار عاملی	مؤلفه دانش - مهارت
۲/۰۱	آگاهی درباره نیاز مصرف کنندگان، عمده فروشی
۲/۰۰	آگاهی از نرخ محصولات در بازار
۱/۹۸	فروش مستقیم و بی واسطه محصول
۱/۹۲	توانایی چانه زنی
۱/۶۷	شناسایی کانال های فروش
۱/۶۳	تجزیه و تحلیل عرضه و تقاضا
۱/۵۲	آشنایی با بازارهای منطقه ای و ملی
۱/۰۵	آشنایی با بازارهای محلی
۱/۰۵	پیش فروش کردن محصول
۱/۰۴	داشتن تولید و بهره وری بالا
۱/۰۱	استفاده از نهاده های جدید (سموم و بذر اصلاح شده) در کشاورزی
۱/۰۰	به کارگیری اصول امروزی کشاورزی
۰/۴۸	کشت ماشینی برداشت ماشینی

همان طور که مشاهده می شود گویه های آگاهی درباره نیاز مصرف کنندگان، عمده فروشی، آگاهی از نرخ محصولات در بازار دارای بالاترین اثربخشی بوده و گویه کشت ماشینی برداشت ماشینی در اولویت آخر قرار دارد و همچنین تمامی گویه ها دارای ارزش قابل قبولی هستند.

شکل ۴. مدل نهایی کارآفرینی پایدار ساحلی از نظر مدیران و کارشناسان تعاونی های برتر قسم

(۵) نتیجه‌گیری

در یک تعریف کلی کارآفرینی به کلیه دارایی‌های مالی و اجتماعی، قابلیت‌ها و فعالیت‌های مورد نیاز برای یک شیوه زندگی اطلاق می‌شود و زمانی پایدار خواهد بود که این قابلیت‌ها و داری‌ها را در زمان حال و آینده حفظ و بهبود دهد، بطوری که منابع طبیعی پایه را از بین نبرد و از بروز شوک‌ها و استرس‌ها جلوگیری و آنها را مدیریت کند. رهیافت کارآفرینی پایدار به لحاظ جامعیت و توجه به اصل پایداری، با تلفیق مناسب این دارایی‌ها و منابع، ساز و کارهایی را جهت اشتغال و درآمد مطمئن و غیر مخرب فراهم می‌آورد و با کنار گذاشتن روش‌های حذفی و محدود کننده، جوامع محلی را به سمت بهره برداری بهینه از منابع طبیعی سوق خواهد داد. دارایی‌های کارآفرینی به منابع پایه محلی معطوف است. این دارایی‌ها در قالب یک مدل پنج وجهی شامل سرمایه‌های انسانی، طبیعی، اجتماعی، فیزیکی و مالی مطرح می‌شود.

با توجه به وضعیت فعلی روستاهای کشور سامانه کارآفرینی روستائیان وابستگی کاملی به نوع کاربری اراضی، بعنوان مهمترین دارایی مؤثر در کارآفرینی پایدار، دارد. از سوی دیگر امروزه براساس آمارهای موجود در سطح کشور و منطقه مورد مطالعه سامان دادن به کاربری اراضی کشاورزی یکی از چالش‌های جدی در سطح روستاها برای وزارت جهاد کشاورزی و دستگاه‌های متولی است. به گونه‌ای که علی‌رغم وجود قوانین محکم در خصوص جلوگیری از تغییر کاربری اراضی زراعی و باغات حجم زیادی از تغییر کاربری غیر مجاز اراضی را شاهد بوده و از سوی دیگر پرونده‌های بسیاری از سوی وزارت جهاد کشاورزی در محاکم قضایی برای برخورد با این موضوع تشکیل می‌گردد.

تحقیق حاضر به منظور الزامات تحقق کارآفرینی پایدار انجام شد که بتواند در سطح روستاهای مورد مطالعه کارآفرینی پایدار را که از اصلی ترین دغدغه‌ها می‌باشد تأمین نماید. به گونه‌ای که نه تنها بتوان شاهد ارتقاء سطح توسعه جوامع روستایی بود، بلکه همچنین از اراضی کشاورزی به عنوان یکی از مهمترین دارایی‌های روستائیان و سرمایه‌های ملی - به بهترین صورت بهره‌برداری نمود.

برای پاسخ سوال الگوی بومی‌سازی شده تحقق کارآفرینی پایدار در روستاهای ساحلی جزیره قشم متأثر از چه عواملی است؟ از جامعه کارشناسان تعاونی‌ها نظرسنجی شد در وهله نخست پس از بررسی پرسشنامه‌ها و تحلیل ارتباط میان متغیرها و فرضیه آزمایی این نتیجه حاصل شد توسعه روستایی قشم مبین این است که کارآفرینی پایدار = مؤلفه آموزشی * ۰/۲۸ + مؤلفه فرهنگی-اجتماعی * ۰/۲۵ + مؤلفه زیرساخت فیزیکی * ۰/۱۷ + مؤلفه سرمایه مالی * ۰/۳۰ + مؤلفه تولید-بازاریابی * ۰/۳۷ با توجه به بررسی‌های انجام شده بر اساس نظر پاسخگویان، بیشترین اثرگذاری مربوط به مؤلفه اقتصادی و کم‌ترین اثر مربوط به مؤلفه دانش-مهارت است. بنابراین بیشترین تأثیرگذاری مربوط به عواملی چون میزان سودآوری، میزان سرمایه‌گذاری، توان مالی بهره‌برداران، قیمت زمین، تأثیر کاربرهای مختلف زمین در ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، رونق گردشگری، دسترسی به تکنولوژی‌های جدید، تنوع‌بخشی به منبع درآمدخانوار، فراهم شدن زیرساخت‌ها توسط دولت، بیمه محصولات، کارآمدی قوانین و مقررات موجود، بهبود برنامه‌ها و سیاست‌های دولت، کاهش میزان ریسک کاربری‌های مختلف دارد.

۶ منابع

- رضوانی، محمدرضا؛ نجارزاده، محمد. (۱۳۸۷)، بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرایند توسعه نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان برآآن جنوبی (شهرستان اصفهان)، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره دوم. صص ۱۶۱-۱۸۲.
- عامری سیاهویی، حمیدرضا؛ رستم گورانی، ابراهیم؛ بیرانوندزاده، مریم (۱۳۹۰) بررسی محدودیت فضایی اراضی مسکونی در شهر قشم و برنامه‌ریزیهای آتی جهت تامین آن مجله علمی تخصصی برنامه ریزی فضایی، سال اول، شماره اول، صص ۶۱-۸۰.
- عزیزپور، فرهاد؛ قراگزلو، هادی؛ عیسی‌لو، شهاب‌الدین (۱۳۹۵) تحلیل ردپای بوم‌شناختی گردشگری در نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستای وشنوه شهرستان قم) "مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی سال پنجم، شماره دوم، صص ۲۷-۱۵.
- نجفی‌کانی، علی‌اکبر؛ حسام، مهدی؛ آشور، حدیثه (۱۳۹۴) "سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی مورد: دهستان استرآباد جنوبی در شهرستان گرگان"، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی؛ دوره ۴، شماره ۱۱، صص ۳۷-۵۶.
- سلیمی سبحان، محمدرضا؛ فیضی، سلمان؛ غراوی، محمد یاپنگ (۱۳۹۷) "تحلیل اثرات کارآفرینی بر توسعه پایدار گردشگری روستایی شهرستان اردبیل"، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی دوره ۷، شماره ۲۶، صص ۲۱-۳۶.
- رحمانی‌فضلی، عبدالرضا؛ عزیزپور، فرهاد، شامانیان، مریم (۱۳۹۸) تحلیل ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی دامغان، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۸، شماره ۲۸، صص ۱۳۳-۱۵۶.
- عبدالله‌زاده، غلامحسین؛ شریف‌زاده، محمدشرف (۱۳۹۳) تلفیق پایداری در فرآیند کارآفرینی: تبیین مفهوم، ضرورت و ملزومات کارآفرینی پایداری‌گرا و کسب‌وکار سبز، نشریه کارآفرینی در کشاورزی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۳۹-۶۳.
- بیژن، رحمانی؛ پگاه، مریدسادات، شاهد، سیدحسین (۱۳۹۷) پتانسیل گردشگری در توسعه کارآفرینی پایداری نواحی روستایی (مورد مطالعه: بخش مرکزی شهرستان همدان) "نشریه مدیریت شهری، دوره ۱۷، شماره ۵۰، صص ۶۵-۹۷.
- بدالهی‌فارسی، جهانگر، زالی، محمدرضا، باقری‌فرد، سیدمرتضی (۱۳۹۰) شناسایی عوامل ساختاری مؤثر بر توسعه کارآفرینی دانشگاهی؛ مطالعه موردی دانشگاه جامع علمی - کاربردی، نشریه سیاست و فناوری، دوره ۴، شماره ۱، صص ۱۷-۳۲.
- رکن‌الدین‌افتخاری، عبدالرضا؛ سجاسی‌قیداری، حمداله (۱۳۹۳) توسعه روستایی با تأکید بر کارآفرینی (تعاریف، دیدگاه‌ها و تجربیات)، انتشارات سمت: تهران.
- Phillipson, J., Shucksmith, M., Turner, R., Garrod, G., Lowe, P., Harvey, D., . . . Gkartzios, M. (2011). Rural economies: incubators and catalysts for sustainable growth.

- Wolbring, G., & Rybchinski, T. (2013). **Social sustainability and its indicators through a disability studies and an ability studies lens.** *Sustainability*, 5(11), 4889-4907.
- Bhandari, H. (2009). **Sustainability of rural development projects.** *The eighth in a series of discussion papers produced by the Asia and the Pacific Division, IFAD.*
- Tsvegemed, M., Shabier, A., Schlecht, E., Jordan, G., & Wiehle, M. (2018). **Evolution of rural livelihood strategies in a remote Sino-Mongolian border area: A cross-country analysis.** *Sustainability*, 10(4), 1011.
- Korsgaard, S., Müller, S., & Tanvig, H. W. (2015). **Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural-between place and space.** *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research.*
- Hulsink, W., & Koek, D. (2014). **The young, the fast and the furious: a study about the triggers and impediments of youth entrepreneurship.** *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 18(2-3), 182-209.
- Minola, T., Criaco, G., & Cassia, L. (2014). **Are youth really different? New beliefs for old practices in entrepreneurship.** *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management* 2, 18(2-3), 233-259.
- Haris Md, N., & Ahmad Kaseri, R. (2012). **Preliminary Study Of Rural Entrepreneurship Development Program In Malaysia.** *Journal of global entrepreneurship.*
- Davis, J. R. (2003). **The rural-non-farm economy, livelihoods and their diversification: Issues and options.** *Livelihoods and their Diversification: Issues and Options (July 2003).*
- Nagler, P., & Naudé, W. (2017). **Non-farm entrepreneurship in rural sub-Saharan Africa: New empirical evidence.** *Food policy*, 67, 175-191.
- Gibbs, D. (2009). **Sustainability entrepreneurs, ecopreneurs and the development of a sustainable economy.** *Greener Management International*(55).
- Schaltegger, S., & Wagner, M. (2011). **Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation: categories and interactions.** *Business strategy and the environment*, 20(4), 222-237.
- Pato, M. L., & Teixeira, A. A. (2016). **Twenty years of rural entrepreneurship: A bibliometric survey.** *Sociologia Ruralis*, 56(1), 3-28.
- Akinbami, C.A. 2017. **Assessing the Implications of Book-keeping and Payment Culture on Sustainable Female Entrepreneurship Development in Osun State, Nigeria.** *Ife Social Sciences Review*, 24(2): 71-95.
- Deller, S., Kures, M., & Conroy, T. (2019). **Rural entrepreneurship and migration.** *Journal of Rural Studies*, 66, 30-42.
- Galvão, A. R., Mascarenhas, C., Marques, C. S., Braga, V., & Ferreira, M. (2020). **Mentoring entrepreneurship in a rural territory-A qualitative exploration of an entrepreneurship program for rural areas.** *Journal of Rural Studies*, 78, 314-324
- Lang, R., & Fink, M. (2019). **Rural social entrepreneurship: The role of social capital within and across institutional levels.** *Journal of Rural Studies*, 70, 155-168.
- 18.maria Rosario, d. G., Surin, K., Sarah, T., & Irene, P. (2020). **Rural communities as a context for entrepreneurship: Exploring perceptions of youth and business owners.** *Journal of Rural Studies.*
- Méndez-Picazo, M.-T., Galindo-Martín, M.-A., & Castano-Martínez, M.-S. *Journal of Innovation & Knowledge.*